μια χαρτογραφία της νέας κριτικής σκέψης

Εκδόσεις angelus novus, Αθήνα 2017, μετάφραση Γιώργος Καράμπελας

του **Γιάννη Χλιουνάκη**

Διάβασα το βιβλίο του Πέρρυ Άντερσον Ο δυτικός μαρξισμός, για πρώτη φορά, το 1988. Η εντύπωση ήταν ιδιαίτερα ζωηρή. Ξυπνούσαμε τότε, πολλοί, με μεγάλη καθυστέρηση και με βίαιο τρόπο, από το βαθύ δογματικό λήθαργο, πικρό καρπό της δειλίας και του κομφορμισμού, για να ανακαλύψουμε ένα μεγάλο πλούτο ιδεών που θα μπορούσαν να συναντηθούν και να στηρίξουν τη δική μας αναζήτηση αλλά και για να αντιληφθούμε πόσο πολύ είχαμε μείνει πίσω.

Η θεματική, οι συχνές αναφορές και η παραπλήσια οπτική γωνία πειστικά μαρτυρούν ότι στόχος του Razmig Keucheyan είναι η συνέχιση του έργου του Άντερσον. Ακόμη, η συγκυρία μέσα στην οποία διαβάζουμε το παρόν βιβλίο είναι, από ορισμένες απόψεις, εντυπωσιακά ανάλογη με αυτή του μακρινού ’88. Η αναγκαιότητα του αναστοχασμού και της ανασύνταξης προβάλλει σήμερα με όχι λιγότερο επιτακτικό τρόπο.

Η διαλεκτική της ήττας

Ο Razmig Keucheyan επιχειρεί μια «χαρτογράφηση της νέας κριτικής σκέψης», μια αδρή

σκιαγράφηση εκείνων των κοινωνικοπολιτικών θεωριών που έρχονται σήμερα να αμφισβητήσουν τη «τάξη πραγμάτων» του παγκοσμιοποιημένου ολοκληρωτικού καπιταλισμού και να ανιχνεύσουν τους δρόμους και το περιεχόμενο της κοινωνικής χειραφέτησης. Η άνθιση του δυτικού μαρξισμού ήταν η αντίδραση της ριζοσπαστικής κριτικής σκέψης στην ήττα της Επανάστασης στη Δυτική Ευρώπη, ιδιαίτερα στη Γερμανία, κατά τη δεκαετία του ’20, στην ταυτόχρονη παγίωση του χαρακτήρα της Σοβιετικής Ένωσης και του κομμουνιστικού κινήματος και της συνακόλουθης απολίθωσης του «επίσημού μαρξισμού». Ανάλογα οι σύγχρονες κριτικές θεωρίες αναπτύχθηκαν στο έδαφος που δημιούργησαν η νεοφιλελεύθερη επέλαση, η κατάρρευση του ιστορικού κομμουνισμού, η υποχώρηση και η ήττα κινημάτων και ιδεολογικών ρευμάτων, ιδιαίτερα της «Νέας Αριστεράς», που αποτέλεσαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν πολλοί από τους παρουσιαζόμενους στο βιβλίο στοχαστές.

«Όλα ξεκινούν από μια ήττα. Όποιος θέλει να κατανοήσει τη φύση των σύγχρονων κριτικών θεωριών πρέπει να έχει ως αφετηρία αυτή τη διαπίστωση». Με αυτά τα λόγια ξεκινά ο συγγραφέας. Θα έκανε όμως πολύ μεγάλο λάθος κάποιος που θα βιάζονταν να προσπεράσει τη σκέψη που σκιαγραφείται στις σελίδες αυτού του βιβλίου θέτοντας την ετικέτα «ηττοπαθής συμβιβασμός». Ο χαρακτηρισμός θα ταίριαζε ίσως, σε ορισμένο βαθμό, για κάποιες από τις κριτικές θεωρίες. Στην πνευματική ατμόσφαιρα της δεκαετίας του ’90, παντού στον κόσμο, κυριαρχούσαν βέβαια τα ιδεολογήματα για το «τέλος της Ιστορίας» και ο καπιταλισμός γίνονταν αντιληπτός ως πραγματικότητα σε τέτοιο βαθμό «δεδομένη» και «φυσική» -περίπου όπως η περιστροφή της Γης- ώστε να σπανίζει η αναφορά ακόμη και του ονόματός του. Οι Γάλλοι «νέοι φιλόσοφοι», αστέρες των ΜΜΕ, κλασική περίπτωση «μετανοημένων», σύμφωνα με μια τυπολογία που προτείνει ο Razmig Keucheyan –προέρχονταν από το δυτικό μαοϊσμό- είναι χαρακτηριστικές φιγούρες της περιόδου. Στις συνθήκες αυτές, οι τάσεις που είχε ήδη περιγράψει ο Π. Άντερσον στο κλασικό έργο του για το δυτικό μαρξισμό καθίστανται η υπαρξιακή συνθήκη της κριτικής διανοητικής εργασίας και παραγωγής. Αναφερόμαστε στην απόσπαση και την απομάκρυνση των κριτικών διανοουμένων από το εργατικό κίνημα και τις πολιτικές εκφράσεις του, στην πλήρη «επαγγελματοποίηση» της δραστηριότητας τους και τον εγκλωβισμό της στο «άβατο» του πανεπιστημίου. Τα αποτυπώματα της διαδικασίας αυτής υπάρχουν βέβαια παντού στο σώμα της σύγχρονης κριτικής θεωρίας.

Όμως, ήδη το είπαμε, δε μπορούμε να πετάξουμε μαζί με τα απόνερα και το μωρό. Καθώς ο παντοκράτορας καπιταλισμός φανερώνει πλέον όλη την αποκρουστική του γύμνια, τον παραλογισμό και την πλήρη ακαταλληλότητά του για τη συμβίωση των ανθρώπων και των λαών, η ριζοσπαστική κριτική σκέψη γνωρίζει μια, απροσδόκητη για πολλούς, διεύρυνση της

θεματικής της. Η φύση και τα χαρακτηριστικά του αναπτυγμένου καπιταλισμού, οι ταξικές και οι άλλες κοινωνικές ταυτότητες στο πλαίσιο του, οι προοπτικές του εθνικού κράτους και των υπερεθνικών ολοκληρώσεων, η οικολογία, ο πρώην αποικιοκρατούμενος κόσμος, όλα έχουν γίνει αντικείμενα κριτικού στοχασμού. Το κίνημα κατά της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, τα λαϊκά κινήματα σε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής (Ζαπατίστας, Βολιβία κ.α.), οι σποραδικές απεργιακές εκρήξεις στην Ευρώπη (Γαλλία κ.α.) τροφοδότησαν βέβαια -είτε άμεσα είτε έμμεσα- τη θεωρητική αναζήτηση. Ταυτόχρονα -έχει ιδιαίτερη αξία να τονιστεί- είναι ακριβώς η συνολική οπισθοχώρηση του κονωνικού κινήματος στις τελευταίες δεκαετίες ο παράγοντας που ώθησε τους ασυμβίβαστους στοχαστές σε μεγαλύτερη ευαισθησία και βαθύτερη επίγνωση, όπως αντιλαμανόμαστε μέσα από το πανόραμα που προσφέρει το βιβλίο. Η παρακακαταθήκη αυτή αντιπαρατείθεται στον πεσιμισμό, παραμένοντας αδιαχώριστη μαζί του. Στην τυπολογία των κριτικών διανοουμένων που προτείνει ο Razmig Keucheyan οι “πεσιμιστές” στέκονται δίπλα στους “αντιστεκόμενους” και τους “καινοτόμους”, το σημαντικότερο όμως είναι ότι οι κατηγορίες αυτές συχνότατα αλληλοτέμνονται.

Οδηγός προσανατολισμού

Ο περίπλους στον αναδυόμενο κόσμο των κριτικών θεωριών που επιχειρεί ο συγγραφέας δεν προσφέρει μόνο την -αναγκαστικά αδρή αλλά περιεκτική- περιγραφή τους. Ρίχνει φως επίσης στη γενεαλογία τους, στοιχείο απαραίτητο για την κατανόηση και την αποτίμησή τους. Έτσι π.χ. η *Αυτοκρατορία* και το *Πλήθος* των Νέγκρι και Χαρντ, τα περισσότερο γνωστά ίσως έργα της σύγχρονης κριτικής θεωρίας, είναι ίσως αδύνατο να γίνουν πλήρως κατανοητά χωρίς την αναφορά στη θεωρητική παράδοση του ιταλικού εργατισμού, της δεκαετίας του ’70, για τον οποίο μαθαίνουμε αρκετά πράγματα μέσα από τις σελίδες του βιβλίου. Το ίδιο ισχύει για τη σχέση του Τζόρτζιο Αγκάμπεν με τον Μισέλ Φουκώ και τα σχετιζόμενα με τη βιοπολιτική αλλά και σχετικά με τις επιρροές των θεωριών του *δομισμού* (Αλτουσέρ, Ντεριντά κ.α.) σε μεταγενέστερους κριτικούς στοχαστές.

Πως προσδιορίζονται οι στοχαστές που παρουσιάζονται στο βιβλίο αυτό σε σχέση με το μαρξισμό; Η επιρροή του Μαρξ είναι βέβαια δεδομένη σε όλους, η ακριβής σχέση καθενός από αυτούς μαζί τπυ είναι υπόθεση συγκεκριμένης ενδελεχούς εξέτασης. Το μεγάλο ζητούμενο αφορά την προοπτική του ίδιου του μαρξισμού, την αντοχή δηλαδή μαζί και την πλαστικότητα των θεμελιακών παραδοχών και των εννοιολογικών εργαλείων και μεθόδων του ώστε αυτός να συνεχίσει να λειτουργεί σαν ηγεμονική θεωρία του κινήματος της κοινωνικής χειραφέτησης.

Όσο διαρκεί το ταξίδι που προσφέρει ο συγγραφέας αισθανόμαστε να ενισχύεται η πεποίθησή μας ότι η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα μπορεί να είναι θετική. Συμβαίνει αυτό, για παράδειγμα, όταν (επαν)ανακαλύπτουμε μείζονες στοχαστές, όπως είναι ον Ε.Π. Τόμσον και ο Φρέντερικ Τζέιμσον που παραμένοντας σταθερά στο έδαφος του μαρξισμού μπόρεσαν να καινοτομήσουν, σε ότι αφορά κρίσιμες πτυχές του, σε τομείς με καίρια πολιτική σημασία. Δίπλα σ' αυτούς άλλοι «δικοί μας άνθρωποι», αλλά σε μας ελάχιστα γνωστοί, όπως ο Ντ. Χάρβεϋ, ο Ρ. Μπρένερ και η Ε. Μέικσινς-Γουντ ή ακόμη ολότελα άγνωστοι –για την ώρα- όπως ο Έλμαρ Αλτφάτερ, με την εξόχως ενδιαφέρουσα οικολογική προβληματική του.

Αδικούμε σίγουρα τους πολλούς στοχαστές που παρουσιάζονται στις σελίδες του βιβλίου και για τους οποίους δε γίνεται καμιά αναφορά σε τούτο το μικρό σημείωμα. Περισσότερο ή λιγότερο γνωστοί, τοποθετημένοι στο χώρο του μαρξισμού είτε όχι, στη μεγάλη τους πλειοψηφία έχουν πολλά να προσφέρουν στην αριστερή αναζήτηση. Υπάρχει όμως μια περίπτωση στην οποία πρέπει οπωσδήποτε να σταθούμε ιδιαίτερα. Στην Κίνα του turbo-καπιταλισμού και της «κομμουνιστικής» καταπίεσης, η ριζοσπαστική κριτική σκέψη δηλώνει, μέσα από τις μεγάλες και πολύμορφες αντιξοότητες, τη μάχιμη παρουσία της. Στοχαστές που αντιλαμβάνονται την οικονομική «φιλελευθεροποίηση» και τον πολιτικό αυταρχισμό ως τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, που επιχειρούν την παρουσίαση και την ανάλυση των κολοσσιαίων αντιθέσεων ενός κοινωνικού σχηματισμού στον οποίο δεσπόζει η «καταναλωτική ιδεολογία» των ανερχόμενων αστικών – γραφειοκρατικών κοινωνικών στρωμάτων. Ο Keucheyan εστιάζει στον –άγνωστο σε μας- Γουάνγκ Χούι προσθέτοντας και κάποια άλλα, επίσης άγνωστα, ονόματα. Θεωρεί ότι η παρουσία τους σηματοδοτεί την ανάδυση της κινεζικής νέας αριστεράς, τοποθετώντας την έναρξη της διαδικασίας αυτής στην εξέγερση της Τιέν Αν Μεν, το καλοκαίρι του 1989. Δε χρειάζεται βέβαια να υπογραμμίσουμε τη σημασία παρόμοιων εξελίξεων, να μιλήσουμε για την ελπίδα και την προσδοκία που αυτές γερνούν. Ας περιμένουμε, όπως τονίζει ο συγγραφέας *«οι νέες ιδέες αναδύονται εκεί όπου τίθενται τα νέα προβλήματα»*.

Σύστημα και Υποκείμενα

Έτσι τιτλοφορούνται τα δύο βασικά κεφάλαια στα οποία διαρθρώνεται το βιβλίο. Ένας τέτοιος διαχωρισμός, ακόμη κι αν γίνονταν μόνο για μεθοδολογικούς λόγους, θα ξένιζε σε παλιότερες εποχές. Οποιαδήποτε κριτική θεώρηση του καπιταλισμού ήταν αυτόματα και μια γενική «επιθεώρηση» της θέσης και της κατάστασης του βασικού αντιπάλου του, της βιομηχανικής εργατικής τάξης, με «ομόλογα» συμπεράσματα. Η εικόνα έχει σήμερα τροποποιηθεί ουσιωδώς.

Η καπιταλιστική ανάπτυξη, στη μακρά διάρκειά της, φαίνεται να κατέρριψε κάποιες από τις αρχικές μαρξικές υποθέσεις. Παρά τη γενίκευση της μισθωτής εργασίας και της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, η ταξική δομή των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών κοινωνιών δεν απλοποιήθηκε αλλά έγινε περισσότερο σύνθετη. Μέσα από το διαμορφούμενο πλέγμα των σχέσεων οι άνθρωποι καθίστανται όλο και λιγότερο ικανοί «να αντικρίσουν με νηφάλιο μάτι τη θέση τους στη ζωή και τις αμοιβαίες σχέσεις τους» σε αντίθεση με τις προβλέψεις του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*. Όλο και περισσότερο προβληματική καθίσταται η αναγωγή της «σύνθετης» εργασίας σε «απλή», η αντιμετώπιση της εργασίας γενικά ως «ομοιογενούς» κατανάλωσης εργατικής δύναμης. Από την άλλη πλευρά, η διασύνδεση των αντιφάσεων του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής με τα μεγάλα προβλήματα της οικολογικής ισορροπίας και της κοινωνικής συμβίωσης, αν και περίπλοκη κάποιες φορές, καταδείχθηκε και μελετήθηκε σε βάθος. Η απαίτηση για αξιοβίωτη ζωή «επιμερίστηκε» σε μια πολυμορφία κοινωνικών κινημάτων που όλα τους διαθέτουν αντικαπιταλιστικό φορτίο και δυναμική.

Όλα τα παραπάνω αποτέλεσαν τη βάση για την ανάπτυξη διερωτήσεων και θεωρητικών σχημάτων σχετικά με τα υποκείμενα του κοινωνικού μετασχηματισμού. Διαταξικά κινήματα, οι "χωρίς χαρτιά", κοινωνικές ομάδες χωρίς θέση και αναγνώριση, το άμορφο Πλήθος που αντιπαρατίθεται στην Αυτοκρατορία κλήθηκαν να κάνουν αυτό που δεν έκανε ή δε μπορεί να κάνει το προλεταριάτο. Δεν είναι στις προθέσεις μας και στις δυνατότητες μας η κριτική αντιπαράθεση με τα σχήματα αυτά, πολλά από τα οποία σκιαγραφούνται στις σελίδες του βιβλίου. Το βασικό πρόβλημα για μας είναι η επεξεργασία και η εμπέδωση μιας άποψης που θα αντιλαμβάνεται τις κοινωνικές τάξεις πρωταρχικά ως κοινωνικές δυνάμεις που δε στέκονται βέβαια στον αέρα αλλά στο έδαφος των συγκεκριμένων παραγωγικών και ευρύτερα κοινωνικών σχέσεων, όμως δε μπορούν να θεωρηθούν ανεξάρτητα από την παρουσία τους στο κοινωνικό προσκήνιο, με μια λέξη από την αυτοσυνειδησία τους. Η συγκρότηση λοιπόν της ταξικής εμπειρίας είναι ο αποφασιστικός παράγοντας για τον προσδιορισμό της φύσης και της δυναμικής του υποκειμένου που καμιά μονόπλευρη οικονομική ή κοινωνιολογική ανάλυση δεν μπορεί να προσδιορίσει πλήρως.

Αυτό το ζήτημα είναι, θεωρούμε, το πιο κρίσιμο για την προοπτική του μαρξισμού ως ολιστικής θεωρίας της κοινωνικής ανάλυσης, του κοινωνικού μετασχηματισμού και της χειραφέτησης. Από την άποψη αυτή θεωρούμε την αναφορά στον Ε.Π. Τόμσον, που δεν ανήκει βέβαια στους νεότερους κριτικούς θεωρητικούς αλλά το βασικό έργο του δεν υπάρχει ακόμη στην ελληνική γλώσσα, ως την ευτυχέστερη ίσως "στιγμή" του βιβλίου.

Η ριζοσπαστική Αριστερά απέναντι στις νέες κριτικές θεωρίες

Είναι λοιπόν πολλές και σημαντικές οι σύγχρονες κριτικές κοινωνικές θεωρίες και καθένας από τους ανθρώπους του αγώνα και του προβληματισμού -είναι σίγουρο- θα διαπιστώσει ότι κάποιες δικές του σκέψεις και αγωνίες διασταυρώνονται με όσα αναφέρονται σε ορισμένες -λιγότερες ή περισσότερες- σελίδες του βιβλίου αυτού. Το ζητούμενο για μας δεν είναι -ευτυχώς- η "επίσημη" αποδοχή μιας ή περισσότερων από τις θεωρίες αυτές. Το ζητούμενο είναι να διευκολύνουμε τη διοχέτευση όλου αυτού του υλικού της σκέψης στην "κοινή χοάνη" της συλλογικής σκέψης και κρίσης των αγωνιστών. Εκεί θα γίνει η "διήθηση" και θα προκύψει το πολύτιμο απόσταγμα, αφήνοντας πίσω την ανώφελη χρυσόσκονη του συρμού και τον αδιάφορο ακαδημαϊσμό.

Δεν πρόκειται για εύκολο έργο. Στη σημερινή ιδιαίτερα συγκυρία, ύστερα από μια οδυνηρή ήττα είναι φυσικό -και ίσως χρήσιμο- να αναπτύσσονται "συντηρητικά αντανακλαστικά" απέναντι σε καινοτόμες ιδέες. Στο χέρι μας είναι όμως να προχωρήσουμε συνδυάζοντας τη μαχητικότητα με την περισυλλογή και την κριτική αναστοχαστική διάθεση. Με την προϋπόθεση αυτή το έργο του Keucheyan μπορεί να αναδειχθεί σαν ένα πολλαπλά χρήσιμο βιβλίο.